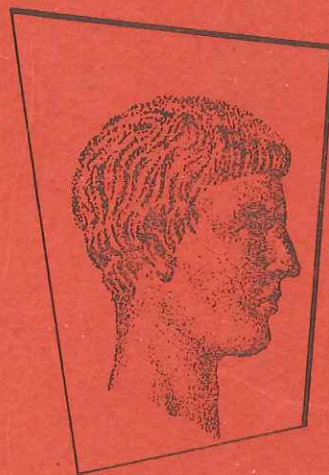

MARTIAL'en

ZIRI-BERTSOAK

ETXEBARRIA'TAR JUAN ANJEL'EK

LATERATIK EUSKERATUTA

MARTIAL'en ZIRI-BERTSOAK

Etxebarria'tar Juan Anjel'ek

Lateratik euskeratuta

Maguregi'tar Begoña'ri:

Gure zirikatzaile zorrotzak ez eutzun
barrerik eragingo. Beti be sen baten.

Ezbear mingotsak be ez zaitue estutuko.

Beti ere sen baten: ixillik, maitatzen.

MARTIAL OLERKARIA

Jesukristo'ren ondoko 40-garren urte-inguruan jaio zan, Epailaren lenengoan (Epig X, 24, 1; IX, 52, 3), Bilbilis izeneko urian, gaurko Kalataiud inguruan. 64-garren urtean (Neron' ek eragindako uriaren kiskaltze-garaian) Erroma'ratu zan, ospe ta diru-billa, nunbait. 98-garrenean, barriz, sorterrira biurtu zan. Uri nagusian lortutako laguntasuna amaitu yakon-eta, Plinio Gazteak emondako diruz egin al izan eban errirako ostera au. Ain zuzen be, egin eutson goralpen baten alderako, Pliniok, bear zan dirua eskuratu eutson. Bein sorterrian, Martzela andra aberatsari eskerrak, azkenengo urteak patxadaz emoteko aukera izan eban.

Zelako bizimodua eroan Martial'ek Erroma'n? Ezbear gorrian bizi nai ez ba'e ban, nundik edo andik, zelan edo alan, sos apur batzuk zuzendu bear. Ta, bearrizanak beartuta, asi zan orduko agintari ta andikiai buruz bertso ederrak, sarritan koipetsuak, asmatzen. Ortik etorkion laguntzari eskerrak, gosea bardindu ta bizikera obeagotu al izan eban. Irabazi-bearrak askotan asmamena zorrotzu egiten dautso. Batetik bestera, bazter guztiak arakatuaz, orduko gizartea, goraberak eta gizonen egokera sakonki ikasten dautz. Ereti ona, ziñez, gero bere ziri-bertsoetan askotariko giza-izakera ta egokerak guri ezagutuarazoteko. Ori dala-ta, olerkaria ez ezik, gizarte-ikertzaile ta erakusle billakatuko yaku, gaurko gizon jakingaleentzako.

Ta zer dira izatez ziri-bertsoak? Gure egunetan, eleder-mueta berezia. Izenak berak adierazten dauanez, ziri andik, ziri emendik,

norbait edo zerbaiten alderdi barregarri, ezezagari edo begiragarria azaltzen daukun neurtitza. Orixe esan nai dau argi ta garbi gure euskal-itzak. Alabaiña, Gerkar, Erromatar eta euron kimak diran erdera guztien "epigrammak", gaurko egunean ori berori esan gura dauan arren, asikeran beste esangura bat eukan. Au da: Epi-gramma, gañean idatzita; Crezi'n, lenengotan, izen edo egipen baten gomuta illobi ta oroitarrietan irauarozoteko olerkariak erabilten eben neurtitz-era bat. Idatzi-ala, olerki batzuk luze samarrak, beste batzuk laburrak gertatzen ziran. Lenengoai eresiak eritxen; bigarrenai, epigramak. Luzaro barik, askotariko sentipenak eta biozkadak agertzeko berebizikoak zirala-ta, asi ziran orduko olerkariak arlo barriak lantzen. Illobi ta oroitarrietan barik, esku-erakutsien txarteletan, eguneroko goraberetzazko bertsoetan ta lagunarteko bizitzazko idazkietan, epigrametzaz baliatu oi ziran. Barruko sentipenak-eta zeatz eta bizi azaltzeko bide egokia, benetan. Azkenik, egiteko berezia billakatu zan epigrama-gintza. Orixe da gaurko egunean daukan esangura berezia. Biotariko epigrametan aritua da gure idazlea. Ta bide barri orretan gidari ez arren, Martial, bai nagusi. Bestean, lenen naiz bigarren aintzagari ta goragarri beti.

Martial oso irakurria izan da gizaldietan zear. Erderetara itzulia bere bai. Ta antzeratua, zer esanik ez. Ondorengo idazleengan alkuntza andia izan dau. Erasmo'k, Voltaire'k, Quevedo'k eta beste askok epigrama, ziri-bertso, politik idatzi dabez. Euskaldunen artean ez ei da olakorik egin (betiko leloa). Baiña, elburu lez, ziri-bertso berarizkorik egin ez ba' Iira be, bestelako bertsoetan, bide batez, bai asmau dirala ziri-bertso ederrak !Esaterako, gure bertsolariak alkar zirikatuz, lagun-urkoa jorratuaz, munduko goraberek arrotuz eta bat-bateko euren ateraldiakaz, ziri-bertso itzalak boteak dira askotan. Aukeran daukaz irakurleak, bertso-papel ta idaztietan, begi zoliz

arakatu ezkerero. Artu dagigun onako au, Bilintx'ek asmau ta adar-jotzaillearen aurka jaurtirikoa:

Mando baten gañean
 Domingo Kanpaña:
 Ez dijoa utsikan
 Mando orren gaña.
 Azpian dijoana
 Mandoa da, baña
 Gañekoa ere bada
 Azpikoa aña:
 Mando baten gañean
 Bestea, alajaña!

Martial'ek jorratutako badaezpadako erritarrak eta bertsolari min-zorrotzak astindutako gizon arrotxuak, leku baten azka, zaparradaren ondoan.

Cureak ain landuak eta biribilduak ez, geienetan. Bertsolariak ez baitau astirik artzen oldoztu ta papelera, auznartu ta neurtuta gero, aldatzeko. Bearbada, erritar-kutsuz, zakarrago ta arloteago ere bai izango dira. Baiña, bizitasunez, gatzez eta lotsarrengo aiko-maikorik-ezaz, askotan klasiku batenak baizen jator eta sarkor dirala nork ukatu!

1896-garren urtean, Eusebio M. Azkuetarraren PARNASO-RAKO BIDEA'n amasei ziri-bertso polit argitaratu ziran. Andik artu dautzut izena. 1947 ta 1948-garren urteetan, Lontzi Abak bere Ipuintxuak emon euskuzan. Ipuinak, alegiak, izkirimiriak eta ziri-bertso ugariak dakarrez bere idaztitxo biak. Otxandio'ko Arrese'k, bere liburuko "Ipuinak" saillean, ziri-bertso politik damoskuz. Serafin Baroja'k ere naiko idatzi eban era orretan.

Egia, Martial'ek aukeratu eban olerti-era bigarren maillakoa da. Alabaiña, berarizko tankera emon eutson gure olerkariak.

Bere-berea eban izakera itsasten daki bere olerkietan. Berak oiñarritu eban epigrama, gure egunetaraño dakarren esanaian.

Lur-azalean agertzen dan guzti-guztia olerki-gai biurtzen da Martial'en idazkortzan. Inor mindu barik, gero: "parcere personis, dicere de vitiis" (Epigr. X, 33, 10) "Akatsak azaldu ta notiñak estaldu". Orra bere jokabidea. Mingarri ez diran bertsoetan, bai agertu oi ditu egiazko izenak. Bestela, guzurrezko izen bategaz, olako edo alako giza-mueta margoztu oi dau. Ez da zirtolari utsa. Barre egin, eragin ta giza-barruan sakontzen ondo daki "Hominem pagina nostra sapit". (Epigr. X, 4, 10)" Gure idazkiak, "giza-usaiña darioe" Labur, mamitsu, zeatz, sakon, jator, gozo, bioztun, zorrotz eta alai dagerkigu. Edozein gertaera naiz egokera, epigrama-gai da Martial argiarentzat. Iruzpalaui ikutu, gatz apur bat eta oreka arrotzen asten daneko, eztenkada zorrotza.

Or ziri-bertsoa, barrez eta barre-guraz itxiten gaituana: urren-goa irakurteko gogoz, irakurritakoa aztu barik. Bizkor eta bizi dabil jazoerarik jazoera, irribarretsu ta maltzur. Gordin eta zantar samarra ei da. Larregiz ez, beintzat. 1172 olerki, 9.000 bertso, amabi liburutan argitara emon ebazan. Ainbeste neurtitz idatzi ta 150 bat dira zantartzat jo daikeguzanak. Gaiñera, ain grazi andiagaz idatzi ta, txarrerako baiño barre egiteko gogoa geiago sortu oi dau, milikiegi ez dan irakurlearengan. "Lasciva est nobis pagina, vita proba." "Idaztankeran lizun, bizikeran zindotasun" (Ep. 1, 4).

Lagunai bertsoak atara, eskeiñi ta polito-polito bertso-mordoska ederra osotzen eban. Orduantxe, batu ta gutun baten zabaldu. Ospe andia irabazi eban-da, berealako baten zabaltzen ziran bere idazkiak bazter guztietara. Irakurle ugariak eta txalo-zaleak ba-zitun nunai. Martial jakitun egoan eta bere irakurleen

on-iritzian babestuta, lasaiago jasaten ebazan etsaien esamesak eta barru gaiztokoen berba mingarriak.

Dana-dala, gizon ta olerkari andia zan. Gure egunetaraño edatu da aren ospea ta arenganako zalea. Il zanean Plinio Gazteak auxe idatzi eban beragaitik: "Gizon argia zan, sakon ta zorrotza, bere idazkietan gatza ta beztuna, bakuntasunez, nastetan ekiana". (Epist. III, 21) Batzutan goratua, beste batzutan zapuztua, bizi-modua ondo aitzen ikasi eban. Erdiko maillan jarri zan. "Nec volo quod cruciat nec volo quod satiat" (I, 57) "Ez dot nai larritu, ez asetu nagikeanik". "Sit nox cum somno, sit sine lite dies" (II, 90) "Quod sis esse velis nihilque malis; summum nec metuas diem nec optes" (X, 47) "Nulli te facias nimis sodalem: gaudebis minus et minus dolebis" (XII, 34) Horati'ren urrezko erdi-mailla artu bide dau elburutzat eta Seneka'ren eroapena bide-laguntzat. Horati'k baizen zeatz eta Seneka'k baizen sakon esaten ez ba'daki ere.

Orra zure eskuetan Martial andiaren ziri-bertso batzuk. Ez onenak, ez jakingarrienak: euskeratzeko errezenak. Al ba'dozu, jo idaztitegi andietara ta irunsi Martial-tasun ta Martial-keri guztiak. Ez yatzu damutuko ta arrazoia emongo dautsozu idatzi ta igarri ebanagaitik: "Toto legor orbe frequens et dicitur" Hic est"; quodque cinis paucis, hoc mihi vita dedit" (V, 13).

Olerkari andi guztiak, izen andiaren garramura nabaitu dabe buru-biotzetan ta buru-eritxi samarrak izan dira. Zuzenbidezko andi-naia. Horati'k "non omnis moriar", ziurtasun ta arrokeriz; Martial'ek "Sum... pauper... sed non obscurus...", ziu' asun ta arpegi-andiz; Orixe'k, apaltasunez, bere burua ezkutatu ta: "Geroak esan beza / erri bat izan zan / edo-ta ats emaiogun / ontan iraun dezan".

Bego bakean ta aiputan gure antziñako auzokoa ta berak iñori opaturikoa gerta bekio, eskatu ebanez: "non aliter cineres mando iacere meos" (I,88).

Ta gure bertsolari-aurkezleak esaten dauanez, orain Martial'eri puntua:

EUSKERATZAILLEAK

AD LECTOREM

Hic est quem legis ille, quem requiris,
toto notus in orbe Martialis
argutis epigrammaton libellis;
cui, lector studiose, quod dedisti
viventi decus atque sentienti,
rari post cineres habent poetae.

(I, 1)

IRAKURLEARI

Irakurtuten ari zarean
ta lera andiz billa dozuna,
Martial da, ludi guztian ziri-
bertso zorrotzak erazaguna.

Irakurle on, bizi-jakitun
dalarik emon dautsozun aintza,
oso olerkari gitxik izaten
dabe, etorrita ere eriotza.

(I, 1)

AD AVITUM, DE SUIS EPIGRAMMATIS

Sunt bona, sunt quaedam mediocria, sunt mala plura
quae legis hic: aliter non fit, Avite, liber.

(I, 16)

ABITO'RI BERE ZIRI-BERTSOETZAZ

Onak, erdizkakoak eta beste asko txar
dozuz. Bestela, Abito, ezin gutunik irar.

(I, 16)

DE GELLIA

Amissum non flet cum sola est Gellia patrem;
Si quis adest, jussae prosiliunt lacrimae.
Non luget quisquis laudari, Gellia, quaerit;
Ille dolet vere, qui sine teste dolet.

(I, 33)

GELI'TZAZ

Geli'k, bakarrik dagoanean,
aita galdu daualako
ez dau negarrik egiten. Inõr
aurrean ager orduko,
berariz negar egiten daki.
Gora-naiez egindako
negarra alper da. Lekuko barik
egiña, bai, egiazko.

(I, 33)

DE DIAULO MEDICO

Nuper erat medicus, nunc est vispillo Diaulus:
quod vispillo facit, fecerat et medicus.

(I, 47)

DIAULO OSAGILLEA

Diaulo osagille zan, oin illobigin.
Sendagin zala ta orain dagi bardin.

(I, 47)

AD LAELIUM

Cum tua non edas, carpis mea carmina, Laeli.
Carpere vel noli nostra vel ede tua.

(I, 91)

LELIO'RI

Zure bertsoak agertu ez ta
nireakaitik gaizki esaka
zabiltz, Lelio. Ager zureak
edo ez jardun nireen aurka.

(I,91)

IN CINNAM

Versiculos in me narratur scribere Cinna:
non scribit, cuius carmina nemo legit.

(III, 9)

ZINNA'REN AURKA

Zinna'k bertsoak atara omen
daustaz. Inõk ez leidu ta idazten?

(III,9)

IN MALE RECITANTEM

Quid recitaturus circumdas vellera collo?
Conveniunt nostris auribus ista magis.

(IV, 41)

IZLARI TXAR BATERI

Zergaitik biltzen dozu lepoa
zapi erreikaz, danen aurrean
irakurteko orduan? Obe
zapiok gure belarrietan.

(IV, 41)

DE PHILONÉ

Numquam se cenasse domi Philo iurat, et hoc est:
non cenat, quotiens nemo vocavit eum.

(V, 47)

PHILO'TZAZ

Philo'k diñosku
ez daula iñoiz
bere etxean
apaldu; egiz:
Sekulan ez dau
jan aparirik,
iñork berera
ots-egin ezik.

(V, 47)

EPITAPHIUM PANTAGATHI

Hoc iacet in tumulo raptus puerilibus annis
Pantagathus, domini cura dolorque sui,
vix tangente vagos ferro resecare capillos
doctus et hirsutas excoluisse genas.
Sis licet, ut debes, tellus, placata levisque,
artificis levior non potes esse manu.

(VI, 52)

PANTAGATO' REN ILLARTITZA

Illobi onetan Pantagato datza,
oraindikan ume zala alde egiña.
Bere ugazabaren ardura mingotsa.
Auxe izaten zan bere zeregiña:

Motots ugaria Ari ebatea,
artazi-orratzak ozta-ozta alkar
ikutuaz eta mosu laztuxea
txukun ipintea, moztuagaz bizar.

Oi lur, olan izan bear dozun arren,
bigun eta gozo arentzat ba'zara
be, ezelan bere ez zara izanen
gure edertzalea bestean samurra.

(VI, 52)

IN INVIDUM

Laudat, amat, cantat nostros mea Roma libellos,
meque sinus omnes, me manus omnis habet.
Ecce rubet quidam, pallet, stupet, oscitat, odit.
Hoc volo: nunc nobis carmina nostra placent.
(VI, 60)

BEKAIZTI BATERI

Erroma'n danak nire idazkiak
goratu, maite ta abesten dabez.
Esku ta sakel guzti-guztiak
or narabille, urian, maitez.
Urlia gorri, zuri ta arri
egiñak ei da; ta arrauzi egin,
gorrotoarren. Auxe pozgarri!
Orain neurtitzak ditut atsegin.

(VI,60)

IN FAUSTUM

Nescio tam multis quid scribas, Fauste, puellis:
hoc scio, quod scribit nulla puella tibi.
(XI, 64)

PAUSTO'RI

Ez dakit zergaitik
idazten dautsezun
ainbeste neskatil
gaztei, Pausto kutun.
Obeki esanda,
ba-dakit zergaitik:
batek ere ez dautsu
idatzi raindik.

(XI,64)

LEKU-NOTIÑEN

<u>IZENAK</u>	<u>ORRIALDEAK</u>
Abito	9
Diaulo	10
Erroma	14
Geli	10
Lelio	11
Martial	9
Pantagato	13
Pausto	14
Philo	12
Zinna	11